

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МОЛОДОЇ СІМ'Ї У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

Сібіль О.І

*Україна, м.Запоріжжя, КЗ «Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» ЗОР*

Анотація. Сібіль О.І. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МОЛОДОЇ СІМ'Ї У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ. В статті розглядаються питання щодо кризових явищ у молодій сім'ї в період народження дитини. Представлено зарубіжний досвід надання соціально-педагогічної підтримки членам родини в цей період. *Ключові слова:* молода сім'я, функції сім'ї, кризові періоди, соціальний патронат.

Аннотация. Сибиль О.И. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ МОЛОДОЙ СЕМЬИ В КРИЗИСНЫХ СИТУАЦИЯХ. В статье рассматриваются вопросы, связанные с кризисным периодом становления молодой семьи в период рождения ребенка. Представлен зарубежный опыт социально-педагогической поддержки членам семьи в этот период. *Ключевые слова:* молодая семья, функции семьи, кризисные периоды, социальный патронат.

Постановка проблеми. Сім'я – одна із найбільших цінностей, створених людством за всю історію свого існування. Жодна нація, культурна спільнота не може бути створена без сім'ї. В її позитивному розвитку, укріпленні, збереженні зацікавлена держава, суспільство, кожна людина різного віку.

Сім'я завжди виступає моделлю конкретного історичного періоду розвитку суспільства, відображає його економічні, моральні й духовні суперечності. Сучасні економічні перетворення, демографічні проблеми, криза в політиці, культурі – все це відбивається на життєдіяльності сучасної сім'ї, при цьому поглиблюється її дезорганізація. Протягом останніх років існує стійка тенденція до: погіршення матеріального становища сім'ї; зростання кількості неповних сімей; зниження інтересу до народження дітей; зростання рівня відчуження дітей від сім'ї; падіння авторитету батьків порівняно з авторитетом однолітків тощо. У зв'язку з цим особливого значення набуває реалізація соціально-педагогічної підтримки сім'ї, спрямована на покращення виконання нею власних функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення сім'ї, особливості її функціонування, виховання дітей у сім'ї, кризові періоди на шляху її розвитку – це дуже важливі питання, що хвилюють людство вже багато років. Дослідженням цих напрямків у роботі з сім'єю займались Дж. Браун, Д. Крістенсен, Р. Шварц, М. Ніколс, А. Варга, Є.Г.Ейдемільер, О.З.Шапіро, В.Сатир, Т.В.Андрєєва, Д.А.Леви, З.Г.Кісарчук, А.В.Черніков, О.В.Безпалько, О.І.Холостова та багато інших вчених.

Зміст психологічної, соціально-педагогічної роботи з сім'єю розкривається у дослідженнях Л. Кузнецової, О. Холостової, О. Безпалько, Ю.Альошиної, Дж. Домініана, Є. Ейдемільера та інших вчених.

Нормативно-правові документи щодо підтримки сімей в Україні ініціює зміцнення інституту сім'ї, утвердження почуття обов'язку батьків, дітей та інших членів сімей, забезпечення кожної дитини належним сімейним вихованням; на вирішення питань щодо забезпечення сприятливих умов для збереження здоров'я жінок і дітей, підвищення рівня економічної активності та самостійності сімей, оптимізація їх соціального захисту, передусім тих, що мають дітей; найповнішої реалізації батьківських функцій та підвищення ролі і місця сім'ї в суспільстві.

Сімейна політика держави носить скоріше декларативний характер і в неповній мірі допомагає сім'ї вирішувати основні проблеми. За даними щорічної державної доповіді «Про становище сімей в Україні» найбільш гострою є проблема бідності, від якої потерпають переважно сім'ї з дітьми. На жаль, чим більша кількість дітей, тим вищий рівень бідності родини (рівень бідності за відносним критерієм становив 27%, а серед молодих сімей – 17,4%). Складною є ситуація із забезпеченням житлом: кожна п'ята молода сім'я мешкає у гуртожитку і, судячи з розмірів і динаміки доходів, не має можливості вирішити житлове питання самотужки. Такий стан справ визначає репродуктивну поведінку сучасної сім'ї. Як відомо, для відтворення населення і подолання демографічного спаду кожна сім'я репродуктивного віку повинна мати двох і більше дітей, тобто майже 80% молодих сімей хотіли б мати таку кількість дітей за наявності відповідних умов (перш за все соціально-економічних) для їх народження та виховання.

Крім того, не всі молоді сім'ї готові і можуть подолати кризові ситуації становлення і перш за все пов'язані з народженням дитини. Багаточисельні проблеми цього періоду дуже часто зумовлюють відмову молодого подружжя від народження другої дитини. Відмова держави від декларацій на користь створення реальних умов

народження та виховання дітей в сім'ї розглядається нами як головний чинник подолання демографічного спаду в Україні. Іншими чинниками, на наш погляд мають стати діяльність соціальних, освітніх інституцій, громадських організацій щодо профілактики сімейної дисфункціональності, в тому числі профілактики кризових ситуацій молодій сім'ї.

Мета статті – визначити можливості використання зарубіжного досвіду соціально-педагогічної підтримки молодій сім'ї у період народження дитини.

Вклад основного матеріалу. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях поняття «сім'я» має декілька трактувань, в більшості визначень цього поняття наголошується на сукупності таких ознак, що розкривають сутність сім'ї: спільні права і взаємні обов'язки членів сім'ї в різних сферах її життєдіяльності; наявність тріади стосунків між членами сім'ї: подружніх – дитячо-батьківських – спорідненості [5;8;9].

Особливості існування сім'ї, її життєдіяльності розкриваються через її функції - способи, методи прояву її активності, життєдіяльності всієї сім'ї і окремих її членів. Дослідники Т.В.Андрєєва, О.В.Безпалько, Е.Г.Ейдемільер, Т. Кулікова, В.Юстіцкіс та ін. визначають такі функції сім'ї: господарсько-побутова, репродуктивна, сексуально-еротична, виховна, комунікативна, психотерапевтична (або емоційна), рекреативна функції.

Незважаючи на різні підходи вчених до визначення функцій сім'ї можна побачити взаємозв'язок між цими функціями. Зрозуміло, що відтворення населення має не тільки біологічний, а й соціальний аспект, зв'язаний з вихованням і навчанням дітей. Тільки в сім'ї дитина природно і найефективніше одержує першу соціалізацію своєї особи, здобуває своє „Я”. Репродуктивна і економічна діяльність сім'ї визначатимуть виховний процес та потенціал батьків щодо дитини. Морально-психологічний потенціал, який закладає дитині сім'я щодо спілкування, проведення змістовного дозвілля, залишається на тривалий період, а то й на все життя.

Недостатнє виконання хоча б однієї функції призводить до дезадаптації сім'ї, погіршення самопочуття всіх її членів, руйнування сімейної системи.

Американські вчені Е. Дюваль та Р. Хіл виділили два закони функціонування сім'ї як динамічної системи: закон гомеостазу (коли кожна сімейна система прагне зберегти свій актуальний стан, залишитися у певному моменті розвитку) та закон гетеростазу (розвитку) (коли кожна сімейна система повинна пройти свій життєвий цикл – певну послідовність зміни стадій) [7, с.12]. Симптоми кризи виникають при переході від однієї стадії до наступної.

„Криза в перекладі з грецької мови означає „рішення, боротьбу, виклик, випробування, можливість”. Криза також означає дисбаланс, втрату рівноваги. Криза – це ситуація, подія, коли людина стикається з перешкодою на шляху здійснення важливих життєвих цілей, і цю перешкоду не можна подолати деякий час за допомогою звичних методів розв’язання проблем” [10,с. 226-227].

Особливу увагу дослідники приділяють стадії життєвого циклу сім’ї, пов’язаної з народженням першої дитини. Криза цієї стадії полягає в засвоєнні подружжям батьківських ролей і прийняття факту появи в сім’ї нової особистості. Дослідники психології сімейних криз Н. Оліфірович, Т. Зінкевич-Куземкіна та ін., серед завдань розвитку сім’ї на цій стадії виділяють такі: 1) „догляд за маленькою дитиною; 2) перебудову структури сім’ї у зв’язку з появою дитини; 3) адаптація до тривалого періоду догляду за дитиною; 4) заохочення зростання дитини та забезпечення її безпеки і батьківського авторитету; 5) узгодження особистісних та сімейних цілей” [7, с.13].

Сім’я в кризовій ситуації (сім’я в кризі) - це категорія сім’ї, в якій під впливом внутрішніх або зовнішніх факторів склалися несприятливі економічні, соціальні, психологічні обставини, або існує соціальна ізоляція, що тимчасово заважають виконувати батьківські обов’язки з виховання своїх дітей або належним чином турбуватися про них [10,с.227].

Поява першої дитини, на думку різних вчених, є чинником, що призводить до таких серйозних змін у житті сім’ї:

1) зміна життєвого устрою, фінансові витрати, підвищена напруженість і конфлікти з приводу розподілу обов’язків і дотримання певного порядку (Г. Крайг, А. Россі);

2) посилення статево-рольової диференціації батьків: чоловік більше орієнтований на події, що відбуваються поза сім’єю, виконуючи інструментальну роль, а дружина відповідає за все, що відбувається усередині будинку, виконуючи традиційно жіночу експресивну роль (Ю. Альошина);

3) переорієнтація професійних потреб у жінок (перевага потреби в материнстві над потребою у професійній діяльності) та чоловіків (з’являється потреба в підвищенні професійної кваліфікації задля збільшення заробітної плати) (І. Дементьєва, Г. Крайг);

4) зменшення вільного часу, який проводиться подружжям спільно: може призводити до погіршення якості міжособистісного спілкування, збільшення конфліктів в сім’ї (А. Варга, Г. Крайг).

Вивчення сім'ї, що переживає кризу – це встановлення зв'язків, що сформувались усередині сім'ї та з оточенням, при взаємодії членів сім'ї один із одним. Детальне вивчення допомагає розробити перспективну програму роботи із сім'єю і за необхідності змінювати її.

На думку М. Гуліної, третя стадія відноситься до найбільш стресогенних. Крім того, що подружжю доводиться перебудовувати усю систему стосунків так, щоб включити до неї члена сім'ї, що тільки-но з'явився, їм ще доводиться засвоювати нові ролі „матері” і „батька”, що теж може бути дуже непросто. І результатом невдачі в подоланні цієї кризи дуже часто стає розлучення. Недаремно показники частоти розлучень в певні роки браку мають вигляд U-образної кривої, вершини якої приходяться на перші роки шлюбу (у той час, коли тільки-но з'являються діти) і шлюби зі стажем від 17-18 років (коли діти вже виросли) [4, с.125]

Кризове становище сім'ї у період народження дитини потребує надання підтримки всім членам родини. Однією із технологій підтримки сім'ї вважається соціальний патронаж.

В Англії існує програма Дж. Бариса, яка спрямована на роботу з дітьми в сім'ях, які переживають кризу (коли сім'я не може самостійно подолати труднощі, які виникли). Соціальний робітник вивчає таку сім'ю, моделює зміну стосунків між її членами, допомагає в адаптації сім'ї до проблем і в їх розв'язанні через навчання батьків самоконтролю, вмінню ставити перед собою і дитиною стратегічні і проміжні цілі, подоланню проблем без фізичних покарань [6].

У працях української дослідниці І. Братусь представлено досвід організації соціальної допомоги юним матерям у США. У притулках або сервісних центрах неповнолітнім матерям та їхнім дітям допомагають адаптуватися до життя, навчитися доглядати за дитиною, одержати спеціальність і роботу. Діяльність Центрів побудована таким чином, щоб неповнолітні матері вчилися самостійно доглядати за дитиною, вести господарство, могли навчатися та працювати, стимулюючи їх до опанування соціальними ролями [1].

Цікавим є досвід діяльності служб підтримки молодих сімей та раннього дитинства, який досліджувала Л. Буніна, у Північній Ірландії. Відмінною особливістю таких служб є те, що практично всі програми, які діють на території країни, не є державними. Однією з найбільш відомих таких організацій є NIPPA (Northern Ireland PreSchool Provision Association), яка була заснована в 1965 році, охоплює своєю роботою більше 33% молодих сімей і дітей раннього віку. Вона опікується проблемами надання

послуг батькам у створенні найбільш сприятливих умов для повноцінного розвитку дитини на різних етапах її життєдіяльності. Батьки розглядаються як люди, які найсильніше й найвагомніше впливають на дитину, тому основна діяльність організації спрямована на те, щоб підтримати батьків як перших вихователів, від яких залежить подальше життя та успіх кожної дитини.

Програма організації, що спрямована на попередження раннього соціального сирітства – це „Family Support” (Підтримка сім’ї) – програма з відвідування сім’ї вдома, за якою пропонується практична допомога та емоційна підтримка родинам і громаді. Співробітники служби відвідують сім’ї щотижня й надають допомогу за такими напрямками: догляд за дитиною, здоров’я та гігієна, ведення домашнього господарства; вони також консультують з питань щодо розподілу бюджету, купівель, приготування їжі й харчування – узагалі дбають про здоров’я й добробут сім’ї. Кожний візит триває приблизно 1,5—2 години, а допомога надається протягом періоду, необхідного кожній окремій сім’ї.

Завданням просвіти для батьків і формування в них навичок усвідомленого батьківства в Північній Ірландії є: 1) допомога батькам у пошуку необхідної інформації з розвитку й виховання дитини, в орієнтації в цій інформації, розумінні потреб дитини, створенні умов, які б ці потреби задовольняли, у набутті практичних навичок догляду за дітьми, ефективному використанні існуючих установ, які займаються здоров’ям, харчуванням і психосоціальним розвитком дитини; 2) формування впевненості батьків у своїх силах, покращення стосунків між батьками й дітьми [2].

Центри матері й дитини в Болгарії створені з метою захисту й турботи матері та дитині, що передбачає: забезпечення безкоштовного захисту пари мати – дитина в умовах безпеки та поваги; сприяння доступу до закладу охорони здоров’я, надання медичної допомоги матері та дитини, забезпечення ліками та проведення медичного огляду; надання спеціалізованої допомоги матері для розвитку та зміцнення навичок батьківства; надання спеціалізованої допомоги (консультації, супровід, посередництво) матері щодо покращення відносин з членами родини та соціальним оточенням; попередження соціальної ізоляції й підготовки до успішного соціального інтегрування пари мати – дитина [3].

У дослідженні Войтенкової Г. та Лебедевої Є. розкривається зміст соціальної допомоги сім’ям в США. В цій країні існує безліч великих і дрібних програм адресної соціальної допомоги, діючих в масштабах усієї країни, штатів і громад, причому єдина система соціальної підтримки сімей з дітьми відсутня.

Завдання цих програм - повністю або частково заповнити недолік засобів на задоволення мінімально необхідних потреб сімей. Умови надання допомоги: 1) дохід нижче певного рівня; 2) відсутність або безробіття одного з батьків. Допомога здійснюється і в грошовій формі (посібники і податкові пільги), і в натуральній (послуги і товари). Пріоритет віддається натуральним видам допомоги, щоб уникнути використання грошей не за прямим призначенням [3].

Програми соціальної допомоги, в які включені сім'ї з дітьми, групуються по наступних напрямках:

1. Програми підтримки доходів - тимчасова допомога нужденним сім'ям; допомога сім'ям з дітьми на утриманні; податкові пільги.

2. Продовольча допомога – продовольчі талони; спеціальне додаткове харчування для жінок з дітьми до 5 років.

3. Медична допомога – Медикейд (соціальна програма, що надає і оплачує медичні послуги, у тому числі турботу вдома, а також ліки), державне медичне страхування дітей.

4. Житлова допомога – будівництво соціального житла для бідних; субсидії на придбання і будівництво власного житла.

5. Освітні програми – сприяння в здобутті освіти і професійної підготовки; Хедстарт (її мета - забезпечити повноцінний розвиток і підготовку до школи дітей з бідних сімей; надання ряду медичних і освітніх послуг дітям до 5 років і їх сім'ям, а також вагітним жінкам).

6. Соціальних послуги – сприяння усиновленню дітей і допомога прийомним сім'ям; розшук батьків, що ухиляються від сплати аліментів.

7. Служби раннього втручання - це служби розвитку, що діють у громаді, є безкоштовними для сім'ї (за винятком деяких спеціально обумовлених випадків), створені для задоволення потреб розвитку дітей. Раннє втручання здійснюється у таких сферах як: всебічна система виявлення немовляти з відставанням або ризиком відставання в розвитку, що припускає ранню ідентифікацію; тренінг і консультації сім'ї, візити додому; спеціальна освіта батьків; адаптація немовляти до довкілля і організація адекватної потребам немовляти довкілля (occupational therapy); психологічна служба; медичне обслуговування, яке входить в програми раннього втручання тільки в цілях в цілях діагностики і оцінки немовляти [4, с.86-89].

«Освіта з питань сімейного життя» (далі ОПСЖ) це назва американської служби, що покликана допомагати більшості населення. Завдяки цій службі, батьки здобувають

знання, розвивають вміння з метою регулювання сімейних стосунків, подолання труднощів, нормального розвитку протягом життя, вміння передбачати і долати складні життєві періоди. Головні цілі ОПСЖ – зміцнити сім'ї та покращити особистісне і сімейне благополуччя [11].

Розглядаючи діяльність служби, вчений Дональд П. Рілей знайомить із формами роботи з батьками (це робота в групах кількістю 6-12 учасників, групи зустрічаються один раз на тиждень, а їхні заняття тривають 1,5 – 2 години). Курси з ОПСЖ найчастіше складаються з 6-8 занять, однак звичайними також є і групи одиничного заняття, довготермінові або відкрито-закриті групи. Учасники походять з різних соціальних верств населення, мають різне віросповідання, та освітній рівень. Проте, вони розповідають про свою індивідуальну життєву ситуацію, таку, наприклад, як бути батьками немовляти, пережити нещодавнє розлучення або віддалення від родичів, або потреба бути більш впевненим. Заняття в групі спрямовані на отримання знань і розвиток вмінь та навичок, які допоможуть в різних сімейних ситуаціях.

Мета більшості груп ОПСЖ – накопичувати знання та застосовувати вміння або досягти особистого зростання в розумінні поточного перехідного періоду життя чи підготовка до події, що має місце у теперішній час. Вибір програм, за якими працюють фахівці з батьками, залежить від життєвих ситуацій клієнтів. Можна виділити наступні групи: нормального розвитку, кризові, особистісного зростання, та групи, пристосовані до життєвих ускладнень (групи підготовки до батьківства, групи для батьків немовлят чи дошкільнят, або групи людей, які вийшли на пенсію). Кризові групи призначені для людей, що опинилися в неочікуваній ситуації. У таких групах клієнтів навчають правильно реагувати і вирішувати складні непередбачувані життєві ситуації і відновити їхній звичний образ життя [11, с.198-203].

Цікавою формою підготовки до виконання батьківських обов'язків і формування відповідального, усвідомленого батьківства є «Проект сирого яйця» на Заході США. Кожному учню доручається здійснювати догляд за сирим яйцем протягом тижня. Яйце має стать, ім'я і вихователя-батька (учня). Яйце повинно постійно знаходитися під наглядом як дитина. Для нього потрібна вихователька, коли учень йде на тренування. Якщо воно розіб'ється, то аналізується питання провини, втрати, розлучення подружжя [11, с.324-325].

Висновки. Дослідження зарубіжного досвіду надання соціальної допомоги сім'ям із дітьми дозволило зрозуміти, що як у країнах Європи і Америці сім'я виступає головним об'єктом підтримки держави. У досвіді роботи з сім'єю в зарубіжних країнах надання

соціальної допомоги гарантоване як неблагополучним сім'ям, так і сім'ям, які потребують підтримки у задоволенні їхніх потреб. Серед найбільш поширених видів допомоги можна виділити такі: матеріальну (грошова і натуральна), медичну (пільгове медичне забезпечення), соціальну (підтримка прийомних сімей, неповнолітніх матерів), освітню, соціально-педагогічну (опанування батьківською роллю, навчання усвідомленому батьківству та ін.).

В Україні особливістю надання допомоги є те, що більшість спеціальних програм, які спрямовані на розвиток і підтримку сім'ї, сьогодні слабо забезпечені фінансово, а подекуди й організаційно. Проте, це не означає, що держава має відмовитись від розробки та впровадження подібних програм. По-перше, важливо вже те, що і державою, і суспільством усвідомлюється значущість підтримки сімей, включаючи молоді сім'ї. З іншого боку, ці програми (хоча й частково) усе ж виконуються, а отже, роблять свій внесок у покращення становища українських сімей, сприяють їх розвитку. Це підтверджується тим, що в тій незначній кількості соціальних послуг сім'ям, які надаються центрами, з'являються і нові: запобігання відмовам від новонароджених дітей; профілактика бездоглядності та безпритульності, правопорушень та злочинності серед молоді; соціальні та освітні послуги для молодих сімей, сімей з дітьми тощо. Серед головних видів соціальної допомоги сім'ї у період народження дитини, на нашу думку, мають бути, окрім матеріальної, медико-соціальної, освітня, соціально-педагогічна, психологічна, що забезпечать стабілізацію сім'ї. Подальше розуміння змісту соціально-педагогічної діяльності з сім'єю у період народження дитини потребує дослідження прояву кризової ситуації на цьому етапі функціонування сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братусь І.В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями в громаді / І.В. Братусь // Проблеми педагогічних технологій: зб. наук. праць. – Луцьк, 2004. – № 3-4. – С. 72-77.
2. Буніна Л. М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 – Луганськ, 2005. – 212 с.
3. Войтенкова Г.Ф. Социальная поддержка семьи с детьми в США / Г.Ф. Войтенкова, Е.В. Лебедева // Народонаселение, 2007. – №4. – С. 94-106.
4. Гулина М.А. Психология социальной работы / М. А. Гулина. – СПб.: СПбГУТ, 2000. – 276 с.

5. Елизаров А.Н. Основы индивидуального и семейного консультирования: [учебн. пособие] / А.Н. Елизаров. – М.: «Ось», 2003. – С. 76
6. Козубовська І.В. Роль соціально-психологічної служби в роботі з сім'єю /І.В. Козубовська, В.Ю. Керецман. – Ужгород, 1996.– 365 с.
7. Олифирович Н.И. Психология семейных кризисов / Н. И. Олифирович, Т.А. Зинкевич-Куземкина, Т.Ф. Велента. – СПб.: Речь, 2006. – 360 с.
8. Семиченко В.А. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: [навч. посібник для студентів вищ. навч. Закладів /В.А. Семиченко, В.С. Заслуженюк]. – К.: Веселка, 1998. – С. 126
9. Словник-довідник для соціальних педагогів і соціальних працівників / [заг. ред. А.Й. Капська, І.М. Пінчук]. – К.: УДЦССМ, 2000. – С. 82
10. Соціальні служби - родині: Розвиток нових підходів в Україні, (перевидання) / [за ред. І.М. Григи, Т.В. Семигіної]. - К.: КМА, 2003. - 128 с.
11. Donovan, R. Family planning clinics: Facing higher costs and sicker patients. Family Planning Perspectives. – NY, 1991. – 350 p.

Abstract. Sibil H. FOREIGN EXPERIENCE of SOCIO-PEDAGOGICAL SUPPORT of YOUNG FAMILIES IN CRISIS SITUATIONS. The article considers the questions connected with the crisis period of formation of a young family during the birth of the child. Presented foreign experience of socio-pedagogical support of family members during this period. Key words: young family, family functions, crisis periods, social patronage.